

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ХЕРСОНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ФАКУЛЬТЕТ ПСИХОЛОГІЇ, ІСТОРІЇ ТА СОЦІОЛОГІЇ
КАФЕДРА СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ, СОЦІАЛЬНОЇ
ПЕДАГОГІКИ ТА СОЦІОЛОГІЇ**

**СУЧАСНІ ТЕХНОЛОГІЇ САМООСВІТИ
ПІДЛІТКІВ-ДЕЛІНКВЕНТІВ ЯК УМОВА ЖИТТЄВОГО УСПІХУ**

Кваліфікаційна робота

на здобуття ступеня вищої освіти «бакалавр»

Виконала: студентка 4 курсу 07-421 групи

Освітньо-професійної програми

231. Соціальна робота

Григорова Анна Андріївна

Керівник: к.пед.н., доцент Коршун Т.В.

Рецензент: д.психол.н., професор

Блинова О.Є.

Херсон – 2021

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1 СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНІ ЗАСАДИ	
САМОВИХОВАННЯ ПІДЛІТКІВ-ДЕЛІНКВЕНТІВ	7
1.1. Самовиховання особистості: історико-логічний аналіз	7
1.2. Активізація процесу самовиховання підлітків-делінквентів	14
РОЗДІЛ 2 СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ	
АКТИВІЗАЦІЇ ПРОЦЕСУ САМОВИХОВАННЯ ПІДЛІТКІВ-	
ДЕЛІНКВЕНТІВ	21
2.1. Сутність підліткової делінквентності	21
2.2. Педагогічна модель активізації процесу самовиховання підлітків-делінквентів	27
2.3. Аналіз дослідно-експериментальної роботи з активізації самовиховання підлітків-делінквентів	35
ВИСНОВКИ	44
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	46
ДОДАТКИ	51

ВСТУП

У сучасному соціокультурному просторі особливої значущості набуває виховання активного громадянина, відповідальної, творчої особистості, здатної до постійного самовиховання і саморозвитку, спроможної реалізувати свій потенціал на користь суспільству. На розв'язання цих завдань спрямовані Національна доктрина розвитку освіти України в XXI столітті, Концепція національного виховання, Концепція громадського виховання особистості, Національна програма виховання дітей та учнівської молоді в Україні.

В Україні створено передумови для оновлення змісту і технологій виховання, яке розуміється як процес залучення особистості до створеної людством системи цінностей, сприяння становленню її сутнісних сил та творчої активності. Водночас соціальний фон виховання молоді залишається недостатньо сприятливим, що обумовлено як негативними тенденціями розвитку цивілізації загалом, так і станом українського соціуму. Прискорення трансформації суспільства, кардинальні зміни в поглядах на життєві ідеали, зміна пріоритетів способу життя призвели до виникнення у підростаючого покоління відчуття нестабільності, невизначеності життєвих перспектив, що останнім часом все більше призводить до виявів підліткової девіації.

Тому, як ніколи, актуальною виступає необхідність створення такої моделі становлення особистості підлітків з поведінкою, що відхиляється від норми, яка б давала їм змогу самостійно формувати систему цінностей, адекватну сучасним умовам життя, і на її основі оптимально вирішувати питання власної життєтворчості, успішно досягаючи суспільних та особистісних завдань. Одним із важливих шляхів вирішення зазначеної проблеми виступає активізація самовиховання підлітків-делінквентів – тієї соціальної категорії та вікової групи, у якої внаслідок її психологічних та соціальних особливостей найбільш активно виявляється потреба в самоактуалізації,

самоствердженні, самореалізації, але яка не завжди цілеспрямовано здійснює ці процеси.

Педагогічною наукою накопичено значний досвід із вивчення теорії та практики самовиховання особистості. Сутність, особливості, основні напрями і методи самовиховання розкриті в працях О.Донцова, С.Карпенчук, О.Кочетова, Л.Куликової, П.Осіпова, Л.Рувинського та ін.. Методичні аспекти організації самовиховання молоді стали предметом аналізу В.Бондаревського, С.Карпенчук, М.Красовицького. Проблеми самовиховання підлітків-девіантів та підлітків-делінквентів висвітлювали А.Макаренко, В.Оржеховська, Г.Селевко, В.Сухомлинський та ін.. У розв'язання проблем життєтворчості, побудови життєвих стратегій, життєвого самовизначення молоді вагомий внесок здійснили такі науковці, як К.Абульханова-Славська, Б.Ананьєв, Л.Анищєфєрова, Л.Виготський, О.Леонтєв, А.Маслоу, І.Мартинюк, К.Роджерс, С.Рубінштейн, Л.Сохань, В.Франкл.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Освітньо-кваліфікаційну роботу виконано відповідно до наукової теми кафедри соціальної роботи, соціальної педагогіки та соціології «Сучасні технології формування професійної активності в умовах трансформації сучасного українського суспільства» (державний реєстраційний № 0117U006790). Тему роботи обговорено та затверджено на засіданні кафедри соціальної роботи, соціальної педагогіки та соціології (протокол від 20.10.2020 р. № 3) та наказом по Херсонському державному університету від 06.04.2021 № 430-Д «Про затвердження тематики кваліфікаційних робіт (проектів) здобувачам першого (бакалаврського) рівня вищої освіти денної форми у 2020-2021 навчальному році».

Зважаючи на актуальність даної соціально-педагогічної проблеми, темою кваліфікаційної роботи було обрано «Організація самовиховання підлітків-делінквентів як умова життєвого успіху».

Об'єкт дослідження – процес самовиховання підлітків-делінквентів.

Предмет дослідження – соціально-педагогічні умови активізації процесу самовиховання підлітків-делінквентів.

Метою дослідження є теоретичне обґрунтування та практична перевірка соціально-педагогічних умов, які забезпечують активізацію процесу самовиховання підлітків-делінквентів.

Виходячи з визначення проблеми і мети дослідження його головними **завданнями** є наступні:

- аналіз стану розробленості досліджуваної проблеми у соціально-педагогічній теорії та практиці;
- висвітлення сутності активізації процесу самовиховання підлітків-делінквентів;
- репрезентація педагогічної моделі активізації процесу самовиховання підлітків-делінквентів та аналіз дослідно-експериментальної роботи.

Кваліфікаційна робота має своє **теоретичне та практичне значення:**

- теоретичне значення знайшло своє відображення у продовженні дослідження процесу самовиховання особистості і самовиховання підлітків-делінквентів;
- практичне значення дослідження відобразилося в розробці педагогічної моделі активізації процесу самовиховання підлітків-делінквентів.

Матеріали дослідження можуть бути впровадженні у систему роботи соціального педагога з підлітками, які скоїли протиправні вчинки; можуть використовуватися для написання курсових та випускних робіт, для підготовки рефератів та семінарських занять.

Апробація результатів роботи. Матеріали дослідження обговорювались на засіданні кафедри соціальної роботи, соціальної педагогіки та соціології (протокол від 01.03.2021р. №8).

Структура роботи обумовлена її змістом і містить вступ, два розділи, шість підрозділів, висновки, список використаних джерел.

У першому розділі здійснено логіко-історичний аналіз проблеми самовиховання особистості, висвітлено сутність підліткової делінквентності, а також обґрунтовано сутність активізації процесу самовиховання підлітків-делінквентів.

У другому розділі висвітлено результати апробації педагогічної моделі самовиховання підлітків-делінквентів.

РОЗДІЛ I

СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНІ ЗАСАДИ САМОВИХОВАННЯ ПІДЛІТКІВ-ДЕЛІНКВЕНТІВ

1.1. Самовиховання особистості: історико-логічний аналіз

Пріоритетами вітчизняної системи виховання визначаються максимальний розвиток і реалізація кожної особистості як громадянина України, здатність навчатися упродовж життя [44, с2]. При цьому ідеалом виховання «виступає різнобічно та гармонійно розвинена, національно свідома, високоосвічена, життєво компетентна, творча особистість, знатна до саморозвитку і самовдосконалення» (45, с.6).

Пошук ефективних шляхів виховання підлітків з поведінкою, що відхиляється від норм, проводить до необхідності більш глибокого вивчення та аналізу проблем самовиховання особистості, позаяк від їхнього бажання змінити своє відношення до дійсності, до своєї поведінки, до самих себе залежить подальший життєвий успіх, коли можна буде визначити, що життя вдалося, воно прожите задля значних цілей і подій.

Питання самовиховання особистості відбиваються вже в найдавніших пам'ятках вавилонської та єгипетської моралістичної літератури. Прямі установки на самовиховання можна зустріти у філософських працях мислителів древнього Китаю та Індії. З найбільш відомих давньогрецьких філософів, які здійснили значний вплив на розробку теорії і практики самовиховання були Сократ, Платон в Аристотель [13]. Римський імператор II ст.. н.е. Марк Аврелій у своїй праці «Наодинці з собою» виклав досвід власної роботи над собою, приділяючи увагу переважно питанням морального самовдосконалення.

Н особливій ролі самовиховання у становленні особистості наголошували філософи І.Кант та Ф.Гегель. І Кант визначив головний на

його думку, принцип самовиховання: «Володій своєю натурою, інакше вона буде володіти тобою» [24, с.29]. Ф.Гегель підкреслював: «...здатність пізнавати своє власне «Я» є важливим моментом у духовному розвитку дитини... Але найголовнішим є тут відчуття, що в ній прокидається, що вона ще не є тим, чим повинна бути, і живе бажання стати такою ж, як і дорослі, серед яких вона живе...» [16, с.57].

На думку одного з засновників класичної педагогіки Я.А.Каменського, моди вість самовдосконалення надається людині самою природою: «Зерна освіти, благодійності й благочестя закладені в нас від природи» [5]. На прагненні людини до самовдосконалення наголошував Й.Песталоцці: у природі людини лежить живе прагнення до розвитку [41]. На цьому положенні ґрунтується головний принцип його дидактики – принцип розвивального навчання.

Про величезний інтерес до процесу самовдосконалення в Україні свідчать твори таких педагогів як Г.Сковорода, М.Пирогов, К.Ушинський.

Так, філософ, письменник, педагог Г.Сковорода все своє життя присвятив пошуку істини, розробивши унікальну духовно-інтелектуальну теорію морального самовдосконалення особистості на основі добра й краси. «Пам'ятай, що ти храм Божий. Збережи тіло в чистоті! А перш за все, збережи душу» [63, с.324]. Г.Сковорода розвивав педагогічну концепцію самореалізації, саморозвитку кожного індивіда як творчої особистості. Його «педагогіка серця» - це, насамперед, єдність людини і природи, пізнання і самопізнання, самовиховання й саморозвитку [63, с.67].

К. Ушинський розглядав мету життя як головний мотив самовдосконалення: «... мета у житті є серцевиною людської гідності і людського щастя» [71, с.151]. Головними засобами самореалізації він вважав різні види діяльності, причому вирішального значення надавав пізнанню і розумінні. Сутності людини, її унікальності: «Якщо

педагогіка хоче виховувати Людину в усіх відношеннях, то вона повинна її спочатку пізнати в усіх відношеннях» [71, с.28].

У радянській педагогіці та психології велику роль для розробки проблем самовиховання мали праці П.Блонського, М.Болдирєва, О.Леонтєва, Б.Ананьєва, Л.Божович, Л.Виготського, С.Рубінштейна, Д.Ельконіна та ін.. Основна позиція науковців полягала в тому, що самовиховання не можна розглядати на у відриві від зовнішнього світу, ні у простому пристосуванні до нього. Воно виникає в результаті активної взаємодії з навколишнім середовищем, забезпечуючи новий рівень у розвитку особистості.

Значний внесок у теорію і практику самовиховання здійснили А.Макаренко та В.Сухомлинський, хоча й мали дещо відмінні погляди на цю проблему. Так, А.Макаренко розглядав самовиховання як природний результат розвитку особистості в колективі. Також треба зважати на те, що вихованці А.Макаренка – це як раз ті самі підлітки-делінквенти, для яких надзвичайно важливим був процес роботи над собою, над особистим удосконаленням, бо допомагати їм у здійсненні життєвих планів було нікому, вони могли покладатися тільки на себе, на свої особисті досягнення.

Педагог В.Сухомлинський вважав самовиховання «вищою мірою самодіяльності» і наголошував на тому, що «з малих років людину треба вчити ставити перед собою цілі, спрямовані на самовиховання, самовдосконалення» [68, с.169]. В Сухомлинському досліджувалися зв'язки виховання й самовиховання неповнолітніх, розроблялися методики організації процесу самовдосконалення [68].

У працях Л.Рувинського розкриваються глибинні взаємозв'язки процесів виховання і самовиховання, висвітлюється роль самовиховання як рушійної сили розвитку особистості, аналізуються вікові його можливості та основи педагогічного керівництва цим процесом [59, с.21].

Значна частина праць із самовиховання присвячена методичним проблемам організації самовиховання. Сучасним аспектам самовиховання неповнолітніх присвячено «Посібник з самовиховання» В.Оржеховської [46, с.32]. Цінність його полягає у багатстві різноманітного психолого-педагогічного та діагностичного матеріалу, що допоможе майбутнім молодим людям у процесі самопізнання, надасть конкретної допомоги в усвідомленні, плануванні та здійсненні самовиховної діяльності.

Г.Селевко [62, с.40] в результаті багаторічних досліджень розроблена масштабна комплексна програма з самовдосконалення особистості школярів.

Значна увага проблемі самовиховання особистості приділяється у дослідженнях зарубіжних психологів і педагогів, зокрема представників гуманістичного напрямку (А.Маслоу, К.Роджерс, Д.Оллпорт, В.Франкл, Р.Бернс). Вони наголошували на тому, що головною метою самовиховання людини має бути розвиток особистості, її самоактуалізація і максимальне розкриття внутрішнього потенціалу. Основним чинником розвитку особистості вони вважали спрямованість активності особистості на самоактуалізацію, саморозвиток [1]. На думку А.Маслоу, джерела становлення гуманності знаходяться тільки в самій особистості, вони жодним чином не створені суспільством. Останнє може лише допомогти чи перешкодити становленню гуманності людини [40, с.110].

Отже прихильники гуманістичного напрямку вважають, що розвиток особистості детермінується її внутрішнім прагненням до самоактуалізації, тобто реалізації всіх своїх потенційних можливостей. Виховання ж та інші чинники не повинні цьому перешкоджати. Особлива роль відводиться самовихованню, завдяки якому особистість розвиває свої здібності, утверджує власну індивідуальність і неповторність. Виховання нерідко розглядається як маніпулювання

особистістю або зовнішній тиск, що стримує розвиток індивідуальності, уніфікує людину.

Виховання і самовиховання – дві взаємопов'язані між собою сторони єдиного педагогічного процесу. Здійснюючи єдині цілі і завдання – всебічний. Гармонійний розвиток особистості, вони мають і розбіжності. Так, виховання – чинник зовнішнього впливу, воно визначає спрямованість і зміст самовиховання, і діяльність, що забезпечує її досягнення. Самовиховання ж будується на внутрішніх зусиллях самої особистості як внутрішній бік процесу виховання. Воно може бути спрямоване не лише на набуття нових знань, розширення світогляду і фізичну досконалість, але і на ствердження себе як особистості, формування моральних якостей, здійснення життєвих цілей тощо.

Отже, процес виховання створює людині, особливо такій яка розвивається, необхідні морально-психологічні, пізнавальні, вольові передумови самовиховання. Загально визнано, що особистість розвивається найбільш гармонійно тоді, коли виховання узгоджується з активним самовихованням, яке, в свою чергу, підносить виховання на більш високий рівень [59, с.45-47]. Але якщо виховання може інколи здійснюватися незалежно від волі і бажання вихованця, то самовиховання як процес усвідомленого, цілеспрямованого і бажаного розвитку можливе лише в разі наявності як сприятливих зовнішніх умов, так і внутрішніх передумов.

Сучасна психологія трактує самовиховання як «свідому діяльність, спрямовану на якомога більш повну реалізацію себе як особистості, вироблення людиною у себе таких якостей, які уявляються бажаними» [55, с.198]. педагогічною ж наукою самовиховання визначається як «систематична й свідома діяльність людини, спрямована на вироблення в собі бажаних фізичних, розумових, моральних, етичних

якостей, позитивних рис волі й характеру, усунення негативних звичок» [17, с.295].

Наведемо деякі з найбільш відомих підходів до визначення сутності самовиховання у вітчизняній психолого-педагогічній науці у вигляді таблиці.

Таблиця 1.1

Автор	Визначення поняття «самовиховання»
Л.Рувинський	Особливого роду діяльність людини з метою зміни своєї особистості; вищий рівень самозмінювання, свідоме, цілеспрямоване самозмінювання особистості.
О.Донцов	Спосіб творчої взаємодії людини з самою собою. Культивування самої себе шляхом активної участі в основних сферах соціального життя.
С.Єлканов	Свідомо цілеспрямована діяльність людини з удосконалення своєї особистості.
Ю.Орлов	Певний тип ставлень, вчинків, дій до самого себе і власного майбутнього з точки зору відповідальності певному ідеалу.
Л.Кулікова	Самостійна цілеспрямована на, систематична робота людини з формування та розвитку своїх кращих, соціально ціннісних властивостей і викорінювання недоліків, яка здійснюється з метою максимальної самореалізації й служіння суспільству.
М.Красовицький	Послідовні активні зусилля особистості, спрямовані на власне фізичне, духовне і моральне удосконалення.
О.Кочетов	Свідомий керований особистістю саморозвиток, в якому відповідно до вимог суспільства, цілей і інтересів самої людини формуються запроєктовані нею сили й здібності.
Психологічний словник	Свідомо діяльність, спрямована на якомога більш повну реалізацію себе як особистості, - вироблення людиною у себе таких якостей, які уявляються бажаними.
Український педагогічний словник	Систематична й свідомо діяльність людини, спрямована на вироблення в собі бажаних фізичних, розумових, моральних, естетичних якостей, позитивних рис волі й характеру, усунення негативних звичок.

Велике значення для вивчення проблем самовиховання має визначення його структури, змісту, методів і засобів. Переважна більшість дослідників виділяє такі структурні компоненти самовиховання, як:

- цілі;
- зміст і завдання;
- методи і засоби;
- результат

Здійснивши порівняльний аналіз визначень, можна зробити певні узагальнення:

- учені розглядають самовиховання як специфічну діяльність особистості, яка має певну мету: удосконалення власної особистості, більш повну самореалізацію; зміст, тобто напрями, в яких здійснюється процес самовиховання, а також способи його здійснення;

- мета і зміст самовиховання обумовлюються вимогами суспільства і духовними потребами конкретної особистості, її прагненням до самореалізації і самоствердження в житті;

- у змісті самовиховання в діалектичній єдності виступає процес формування людиною в собі позитивних якостей і подолання недоліків;

- самовиховання лише тоді забезпечує помітний прогрес особистості, воно має свідомий, цілеспрямований, активний і творчий характер.

Можливості самовиховання особистості зростають із підвищенням рівня її самосвідомості, здійсненням активного осмислення себе та оточуючого світу, накопиченням знань і досвіду роботи над собою, вмінням оптимально використовувати методи, засоби і прийоми самовдосконалення. При цьому для успішного самовиховання важлива необхідність позитивного емоційного фону на рівні емоцій та почуттів. Встановлено, що ні спадковість, ні оточення не є при цьому визначальними чинниками. Вони лише забезпечують вихідну основу для

розвитку і той вплив, на який відповідає особистість. Тому важливим аспектом ефективності самовиховання виступає система педагогічного забезпечення активності особистості в цьому процесі, тобто його активізація.

Результатом самовиховання виступають ті зміни, що відбуваються в особистості в результаті самовиховного впливу. Успіх самовиховання вимагає відповідного рівня готовності, яка, в свою чергу, потребує високого рівня самосвідомості, здатності до саморегуляції і потреби розвитку, що саме часто відсутнє у підлітків-делінквентів. І саме на це спрямована наша модель активізації самовиховання у неповнолітніх, схильних до вчинення протиправних вчинків.

1.2. Активізація процесу самовиховання підлітків-делінквентів

Дослідження сутності процесу самовиховання підлітків-делінквентів потребувало наукового визначення поняття «активізація самовиховання», розгляду особливостей перебігу цього процесу у неповнолітніх, що порушують норми поведінки.

Поняття «активізація» є похідним від поняття «активність», яке досліджується в різних аспектах філософською, соціологічною, психологічною та педагогічною науками. Ми дійшли висновку, що більш дослідників поняття «активність» визначається в межах дефініції «діяльність». Л.Леонт'єв наголошує на тому, що діяльність і є активністю, що за формою спрямована назовні, але за змістом завжди звернена до суб'єкта[38,с.4]. Інші дослідники (А.Маргуліс, М.Дьоміна) розглядають діяльність як вищу форму вияву активності, а саме - свідому активність, що виявляється в системі дій, спрямованих на досягнення поставленої мети.

Активність особистості може розглядатись як система стосунків, спрямованих на:

- засвоєння, збагачення елементарних загальнолюдських засобів існування в мікро- і макросередовищі (засвоєння трудових дій і творчість усіх суспільних норм поведінки;
- творення світу речей та дій (репродуктивне і творче; формування взаємин у мікросередовищі й творення свого внутрішнього світу;
- у регуляції перетворення макросередовища;
- само творення, самоствердження, саморегуляція [38,с.12- 14].

Активність особистості визначається і як здатність людини до свідомої трудової і соціальної діяльності, міра цілеспрямованого, планомірного перетворення нею навколишнього середовища й самої себе на основі засвоєння нею багатств матеріальної і духовної культури. Інтегральною характеристикою активності особистості виступає при цьому активна життєва позиція людини, яка виявляється в принциповості, послідовному відстоюванні своїх поглядів, ініціативності, діловитості, психологічній настроєності на діяльність [17,с.21].

У структурі активності особистості важливу роль відіграють її домагання, більш узагальнений, глобальний механізм особистості, ніж мотиви. Це є особистісне вираження потреб [2,с.226]. Рівень домагань безпосередньо пов'язаний з образом «Я» та самооцінкою. Якщо мотивація виражає спонукальну, динамічну сторону потреб, а її зміст - те, на що вони спрямовані, то домагання виражають ціннісну характеристику і самого суб'єкта, і його життя відповідають його змісту [2,с.234]. Однак у житті часто трапляється, що здібна і така, що цілком усвідомлює свої здібності людина може знизити власні домагання, свою потребу в самореалізації через невисоку мотивацію досягнень, брак сили волі, наполегливості, що часто є характерним для підлітків взагалі і для підлітків-девіантів, зокрема. Тому важливо для таких підлітків створити умови такого соціального виховання, в яких вони могли б визначити і

усвідомити свою «Я-концепцію», розширити мотиваційну сферу, розвинути вольові якості.

Не менш важливо, щоб підлітки вчилися будувати активну, продуктивну життєву стратегію, тобто спосіб власного життя, його структурування, організації, обмірковування та оцінювання. Найбільш продуктивною, на наш погляд, стратегією, є самовдосконалення - такий спосіб життя, коли людиною здійснюється пошук найбільш адекватних своїм можливостям шляхів їх реалізації, втілення в життя [3,с.92]. При цьому критерієм адекватності особистості в житті є її здатність до самозадоволення, або ціннісного переживання. Індикаторами життєвої реалізованості можуть бути: внесок у культуру (матеріальну, соціальну, духовно-моральну, культуру людських відносин), в історію; повнота і багатогранність самовираження особистості; міра задоволення людини ступенем, засобами, результатами своєї діяльності, тим, як склалося життя загалом [3,с.114].

Таку форму активності особистості можна розглядати як само творення, що здійснюється через самопізнання і саморегуляцію, формування суб'єктом себе як особистості, що само реалізується. Суб'єкт як свідома істота, творець об'єктивного, предметного і соціального світу здатний на вибір. На оцінку, самооцінку, саморегуляцію, самореалізацію, на формування свого суб'єктивного світу. Під суб'єктом розуміється індивід, що має потенційну можливість «стати», здійснювати перетворювально-творчу діяльність [3,с.121]. Отже, активність особистості розглядається науковцями з позицій її діяльності як якісна характеристика людини. При цьому у структурі активності виділяються: ціннісні орієнтації, мотиви, потреби, цілі. Але джерела активності особистості визначаються науковцями по-різному. На думку К.Абульханової-Славської, вони полягають у гармонійному співвідношенні обраної соціальної ролі - статусу - власній внутрішній позиції, своєму «Я», яке здійснюється на основі адекватної самооцінки

[2,с.99]. На думку прихильників синергетичного підходу, розвиток має не лише діалектичні причини, але й відхилення, що виникають внаслідок криз, нестабільності, нерівномірності системи, безкінечно розв'язуваних нею у саморусі, що характерно і для розвитку особистості

У гуманістичних концепціях К.Роджерса та А.Маслоу людина розглядається як ініціатор та організатор процесу власного розвитку. Головним джерелом особистісного розвитку вони вважали вроджену тенденцію організму до особистої автономії, само зміцнення, самоактуалізації [40,с. 111].Згідно концепції особливою є роль педагога-фасилітатора, яка полягає в допомозі особистості в індивідуальному саморозвитку, в пошуку та реалізації суттєвих смислів, набутті вільних життєвих виборів і відповідальності за них, в побудові відносин з іншими людьми і розкритті духовного потенціалу.

З позицій представників класичної психології (А.Адлер, З.Фройд, К.Юнг) джерела активності також знаходяться у самій особистості, але в її підсвідомості. Зростання особистості залежить від орієнтації індивідуума на різні форми компенсації у майбутньому.

Проаналізувавши різні підходи до поняття активність особистості та похідного від нього поняття активізація, можна зробити висновок, що активізацію того чи іншого процесу, притаманного особистості, слід розглядати як систему умов, які забезпечують активність особистості у цьому процесі.

Для визначення поняття «активізація самовиховання підлітків-делінквентів», необхідно розглянути вікові особливості цієї категорії населення.

У цей період великий вплив на розвиток свідомості і самосвідомості здійснюють особливості фізичного зростання. Як зазначає Р.Берне, основним компонентом Я-концепції дівчат стають міжособистісні стосунки, в яких може повною мірою виявитись їх фізична привабливість. У хлопців, навпаки, Я-концепція формується на

основі власної індивідуальності [7,с. 179]. Посилення уваги до своєї зовнішності часто виступає як стимул до фізичного самовдосконалення, занять спортом. Однак важливо, щоб підлітки розуміли, куди необхідно прикласти результати свого фізичного самовдосконалення. Часто це виливається у падіння моралі для дівчат (заняття проституцією) та протиправною поведінкою у хлопців (бійки, мілкі крадіжки, розповсюдження заборонених для вживання хімічних речовин тощо). Також важливо, що підлітки не спрощували мету самовиховання, захоплюючись лише своєю зовнішністю.

Особливістю підліткового віку, яка суттєво впливає на процес самовиховання, є зміна рольової поведінки. На думку Р.Бернса, шлях підліткового розвитку - це шлях активного входження у соціум і засвоєння нових соціальних ролей. Підлітковому віку властиве розмите «Я», активні, інколи хаотичні пошуки ідентичності, які супроводжуються невпевненістю, конфліктами та іншими труднощами рольового вибору [7,с.174].Згідно теорії життєвого циклу підлітки намагаються інтегрувати численні рольові образи дитинства в персональну ідентичність, що являє собою суму внутрішнього досвіду індивідуума, його можливостей та обдарованості, криза ідентичності може виявитись у трьох основних сферах: виборі майбутньої професії, набутті певного статусу в групах ровесників або у вживанні алкоголю й наркотиків.

Формування життєвих цілей є однією з важливих ознак підліткового віку. На думку І.Беха, життєвий план є, з одного боку, результатом узагальнених цілей, які ставить перед собою особистість, з іншого боку - результатом конкретизації цілей і мотивів. При цьому безпосередній вплив на життєві цінності особистості справляють цілі та інтереси суспільства, ідеологічні установки, моральні та правові норми, соціальні цінності [9,с.86].

Проте сучасні підлітки функціонують у надзвичайно складному і динамічному соціумі.

Суттєвим чинником, який впливає на формування сучасного підлітка є вплив засобів масової інформації, телебачення, системи Інтернет. І цей чинник не завжди відіграє позитивну роль. Ще сорок років тому Е.Еріксон звертав увагу на негативний вплив на особистість надмірної ідентифікації підлітків з ілюзорними взірцями (кіно героями, - рок-музикантами тощо). Сьогодні ця проблема, нажаль, є набагато актуальнішою. Так, американським ученим Ле-Мастером визначено цілий список тем, зображення яких у ЗМІ суттєво відрізняється від моделей поведінки, що пропонуються традиційною системою виховання (батьками, учителями). Наприклад: ідеалізація соціальної інфантильності; насильство; орієнтація на матеріальні цінності; гедонізм.

Характерною рисою сучасних підлітків є досить високий рівень володіння інформаційними технологіями, зокрема, користування комп'ютером та світовою інформаційною мережею Інтернет. З одного боку, важко переоцінити широкі можливості використання сучасних комп'ютерних програм для знаходження інформації, її обробки, оформлення навчальних проєктів. З іншого боку, комп'ютер перетворюється на своєрідну сферу спілкування. Незбалансоване віртуальне спілкування розвиває в особистості опосередковане сприйняття світу, руйнує інтуїцію, формує ситуацію відчуження від етичного коріння. Цілком зрозуміло, що такий стан речей зовсім не сприяє розвитку особистості, активізації самовиховання, не допомагає виробленню активної життєвої стратегії та її реалізації.

В умовах сучасних глобальних криз — екологічних, економічних, морально-духовних, коли змінюються суспільство, держава, люди, людина мусить стати активною у своїй діяльності, творчості, самовдосконаленні. Як зазначає і.Бех, йдеться про пошук і реалізацію і теоретичних, і технолого-методичних шляхів. Які

забезпечили б вищі досягнення людини в основних сферах її життєдіяльності.

Саме на цю фундаментальну мету має працювати сучасна освіта.

Відповідно до проблеми нашого дослідження викликають інтерес дослідження активності особистості підлітка. Під активністю особистості підлітка розуміють єдність зовнішніх і внутрішніх тенденцій його особистості [8,с.45]. Вона виступає як результат взаємодії об'єктивного процесу визначення «іншими» й суб'єктивного внутрішнього процесу самореалізації та містить у собі також удосконалення власних можливостей, здібностей.

У деяких наукових працях з проблем самовиховання використовується термін «самовиховна активність». Феномен самовиховної активності полягає в тому, що ця активність має два вектори спрямованості. Перший вектор зорієнтований на розвиток особистості, а другий - на результат цього саморозвитку: на самореалізацію і самоактуалізацію особистості в процесі удосконалення навколишньої дійсності [8,47-49], що обрано нами як предмет дослідження.

РОЗДІЛ 2

ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ АКТИВІЗАЦІЇ ПРОЦЕСУ САМОВИХОВАННЯ ПІДЛІТКІВ-ДЕЛІНКВЕНТІВ

2.1. Сутність підліткової делінквентності

Девіантна поведінка – це специфічний спосіб зміни соціальних норм і очікувань засобами демонстрації ціннісного ставлення до них. Девіації – це відхилення у поведінці особистості від загально прийнятих норм.

Найчастіше девіантна поведінка є характерною для підліткового і молодіжного віку, яка є засобом самовираження для неповнолітніх.

Терміни «девіантна поведінка» і «делінквентна поведінка» запозичені з соціології. Вони означають будь-яке відхилення від загальноприйнятих норм, причому делінквентність характеризує поведінку людини, яка скоїла певний злочин і має понести за нього адміністративне покарання. Виявом делінквентної поведінки можуть бути недотримання певних правил чи невиконання обов'язків.

Найчастіше в працях англійських і американських вчених стосовно особистості, яка порушує норми і правила поведінки, вважається термін «**delinquent**», що в перекладі з англійської означає: винний, таким чином, і проступок, і правопорушення, і навіть злочин, тобто будь-які види відхилень у поведінці [36, с.41].

Що стосується дітей, які порушують норми і правила поведінки (в тому числі і правової), їх, як правило, називають “**juvenile delinquent**” - неповнолітній правопорушник, злочинець, чи просто дитина з відхиленнями у поведінці.

На сьогоднішній день західними вченими виявлено близько тисячі найрізноманітніших ознак делінквентності неповнолітніх, хоч єдиної думки в їх тлумаченні поки ще не існує. В одних випадках ці

ознаки відповідають таким видам порушень, які охоплюються кримінальним правом, в інших - вони визначають порушення, які не є соціально небезпечними.

Вважається, що у підлітковій делінквентності найбільш яскраво виявляються такі особливості:

- висока афективна зарядженість поведінкових реакцій;
- імпульсивний характер реагування на фрустраційну ситуацію;
- короткочасність реакцій з критичним виходом;
- низький рівень стимуляції;
- недиференційована спрямованість реагування;
- високий рівень готовності до делінквентних дій [42,с.9].

Генеза делінквентної поведінки обумовлена низкою взаємопов'язаних чинників, котрі виділяються у відповідності з компонентами людської поведінки різного рівня - біологічними, психологічними і соціальними:

- індивідуальний чинник, що діє на рівні психобіологічних передумов девіантної поведінки, які ускладнюють соціальну і психологічну адаптацію індивіда;

психологічний чинник, що розкриває несприятливі особливості взаємодії індивіда зі своїм найближчим оточенням у сім'ї, на вулиці, в колективі, який перш за все виявляється в активно-вибірковому ставленні індивіда до середовища спілкування, до норм і цінностей свого оточення, до психолого-педагогічних впливів сім'ї, школи, спільноти, до саморегулювання своєї поведінки;

- педагогічний чинник, що виявляється в дефектах шкільного і сімейного виховання;

соціальний чинник, що визначається соціальними, економічними і політичними умовами існування суспільства [42,с.10]

Делінквентна поведінка має свої різновиди:

- антисоціальна поведінка - це поведінка, що заперечує правові норми, загрожує соціальному порядку і спокою оточуючих. У підлітковому віці такі форми антисоціальної поведінки як хуліганство, крадіжки, вандалізм, фізичне насилля, торгівля наркотиками;

асоціальна поведінка - це ухилення від виконання моральних норм, прийнятих у суспільстві, що загрожують нормальним міжособистісним стосункам. Для підлітків характерним є втечі з дому, бродяжництво, відмова від навчання, агресивна поведінка, безладні статеві зв'язки, вандалізм, ненормативна лексика;

- ауто деструктивна поведінка - це поведінка, що відхиляється від медичних і психологічних норм, яка загрожує цілісності самої особистості. У підлітків ця форма поведінки відображується у вживанні наркотиків і алкоголю, в суїцидах та пара суїцидах, в ігровій та комп'ютерній залежності, в надмірному харчуванні і у відмові від харчування.

У реальному житті більшість з форм такої поведінки, як правило, поєднані в залежності від сукупності індивідуальних і соціальних передумов особистісного розвитку[42,с. 12].

У процесі дослідження делінквентної поведінки вченими був введений термін "стигматизації". Стигма, це свого роду дефект, вада, властива окремій людині чм групі людей, за наявності якої цих людей піддають покаранню, ізоляції чи приниженню з боку оточуючих. Якщо людину вважають девіантом, то їй може призначатися м'яке покарання, наприклад, байдуже ставлення до неї чи взагалі ігнорування, але для людини-делінквента призначається більш суворе покарання, яке вже передбачує карну відповідальність. Проте мають місце такі випадки, коли людину несправедливо засудили і призначили покарання, наприклад, три роки ув'язнення. У результаті цього людина отримує важку душевну травму, що залишається на все життя. Ставлення до таких людей змінюється відразу ж після винесення судом вироку, хоча

насправді ніхто не знає, чи скоїла ця людина злочин, чи просто необхідно знайти крайнього.

Підлітки з девіантною поведінкою часто мають цілу низку характеристик, що свідчать про значні емоційні порушення. Для підлітків-делінквентів характерні такі особливості емоційно-вольової сфери, як підвищена тривожність, дефектність цілісної системи, особливо у сфері цілей життя і сенсу життя. Вони, як правило, імпульсивні, збудливі, агресивні, конфліктні, що ускладнює їх спілкування з оточуючими і створює значні складнощі у підготовці до дорослого самостійного життя, в якому вони не бачать свого місця і планують досягнути життєвих успіхів.

Ціннісні орієнтації підлітків, задоволення ними своїх потреб тісно пов'язані з життєвими планами цієї категорії населення. Такі плани не являються організованими, з часом вони змінюються, корегуються в залежності від багатьох обставин, котрі можна назвати досвідом людини [18, с.78].

Життєві плани підлітків обумовлені відображенням в їх свідомості конкретного суспільного буття на основі надбаного життєвого досвіду. Тому спроби спрогнозувати, а тим більше спланувати життєвий шлях людини у відповідності з певними теоретичними і ідеологічними постулатами і концепціями неможливо.

Зрозуміти сутність і особливості життєвих планів молодих можна лише враховуючи конкретно-історичні умови, в яких знаходиться людина, не заперечуючи при цьому наявності відповідних родових ознак, впливу минулого досвіду [18,с.79].

Життєві плани пов'язані з прагненням молодої людини зайняти відповідне соціальне положення у суспільстві, яке б дозволяло їй задовольнити потреби, самореалізуватися. Соціальний стан, в свою чергу, обумовлює спосіб життя людини, її поведінку, дії, вчинки. Значить, життєві плани молоді визначають її поведінкові орієнтації, а

успішне їх втілення в реальне життя знижує рівень девіантної і аутоагресивної поведінки молоді, зокрема.

Для повноцінного існування підліток прагне постійного протистояння (чинників середовища, внутрішніх умов) його прагнень до задоволення особистісних потреб, оскільки таке протистояння забезпечує феномен актуального самопочуття і створює можливості для розвитку. З іншого боку, подолання протистояння задоволенню тієї чи іншої потреби завжди викликає напругу, що за умови відсутності відповідного емоційно-вольового ресурсу призводить до деструктивних ефектів: конфліктів, стресів, агресії, злочинності.

За детермінацією делінквентної поведінки можна виділити декілька груп делінквентних підлітків:

1. Ситуативний порушник. Протиправні дії переважно спровоковані ситуацією.
2. Субкультурний порушник. Ідентифікує себе з груповими антисоціальними цінностями.
3. Невротичний порушник. Асоціальні дії виступають наслідком внутрішньо особистісного конфлікту і тривоги.
4. «Органічний» порушник. Здійснює протиправні дії внаслідок мозкових ушкоджень з перевагою імпульсивності, інтелектуальної недостатності і ефективності.
5. Психотичний порушник. Девіації виникають внаслідок важкого психічного розладу, психозу, помутніння свідомості.
6. Антисоціальна особистість. Анти суспільні дії викликані специфічним поєднанням особистісних рис - ворожістю, недорозвиненістю вищих почуттів, неспроможністю до близьких довірливих стосунків[42,с. 16].

Підліткова делінквентність відрізняється високою особистісною включеністю, заниженою критикою до здійсненого вчинку і можливістю

рецидиву. Причому часто самим підлітком вчинок оцінюється як вираження самостійності і не рідко «геройства».

Найчастіше неповнолітніми здійснюються правопорушення у бік однолітків та інших осіб, які характеризуються як порушення прав і безпеки особистості, тобто підлітки по відношенню до цих осіб виявляють агресію.

Підлітки з асоціальною агресією суттєво відрізняються від своїх більш успішних соціальному плані ровесників. Вони частіше і більше безпосередньо виражають свою агресію. Агресивні підлітки, які порушують закони, не довіряють оточуючим, уникають ситуацій, в яких вони можуть опинитися в емоційній залежності. Вони менш позитивно ставляться до однолітків, часто змішують секс і агресію, практично не відчувають провини за агресивну поведінку, підкоряються більш зовнішнім, а не внутрішнім оточенням. Такі підлітки діють практично не на користь собі, так як в результаті цих дій потрапляють під жорсткий контроль представників влади, до яких не відчувають ні поваги, ні довіри.

Агресивна делінквентна поведінка загалом викликає стійке негативне ставлення суспільства і є серйозним бар'єром в установленні конструктивних контактів між особистістю і її оточенням.

Зважаючи на це, сьогодні дуже гостро стоїть проблема активізації процесу самовиховання підлітків-делінквентів, тому що вони завдяки таким своїм соціально-психологічним особливостям можуть взагалі залишитися поза активним соціальним життям і не досягти можливого життєвого успіху.

2.2. Педагогічна модель активізації процесу самовиховання підлітків-делінквентів

Сьогодні існує значна кількість методів і методик самовиховання (різного рівня, авторських і колективних, традиційних і новаторських). Серед них можна виділити методи оптимізації різних сфер життя Д.Карнегі, систему йоги, скаутську систему та інші.

Якщо говорити про технологію самовиховання, тобто конкретний покроковий шлях зміни особистістю власного життя з метою самовдосконалення, слід усвідомити, що самовиховання - технологія комплексна. Вона поєднує в собі елементи низки технологій:

- технології ціле покладання і життєтворення;
- технології само проектування;
- технології само менеджменту (самоуправління);
- технології створення ситуації успіху;
- сугестивної технології (самонавіювання).

У загальній технології самовиховання можна виділити кілька етапів:

1. Етап самопізнання.
2. Етап самоаналізу.
3. Етап цілепокладання.
4. Етап розробки програм і планів самовиховання.
5. Етап реалізації завдань самовиховання.
6. Етап аналізу результатів, коригування програм самовиховання [22,с. 59-60].

На першому етапі людина пізнає в першу чергу людей, які її оточують, а потім уже себе. Кожна людина має принаймні 3 образи свого «Я»:

- якими нас бачать інші;
- якими ми бачимо себе;

- якими ми хочемо себе бачити[22,с.62].

До прийомів самопізнання належать: порівняння себе з іншими, самоспостереження, самопізнання власних якостей за допомогою тестування. Об'єктами самопізнання є спрямованість особистості, темперамент, особливості характеру, властивості мислення, пам'яті, здібності. При самоспостереженні необхідно користуватися такими

правилами:

- Намагатися спостерігати за собою відразу у всіх відношеннях, фіксувати всі вияви своєї поведінки.
- Спостерігаючи за собою, намагатися відразу покращити те, що не подобається в собі.
- Спершу корисне ретроспективне самоспостереження, тобто точне відтворення в пам'яті тієї події, факту, які щойно відбулися.
- Намагання прогнозувати подальшу діяльність, подію, припустити, як ітиме розмова, зустріч тощо. Пам'ять краще фіксує відхилення у тому, що ми припускаємо побачити.
- Після того, як проаналізовано факти, треба примусити свою пам'ять ще раз згадати, відтворити свої дії. Повторне самоспостереження завжди дає певне уточнення [22, с.64-66].

Для формування навичок самоспостереження необхідно використовувати такі прийоми:

- самоопитування - людина запитує себе: що відбулося, коли саме, у якій послідовності розвивались події, що вона при цьому відчувала;
- спогад - порівняння того, що запам'яталося, з записами у щоденниках, спогадами інших;
- самоанкетування, тобто відповіді на питання, які ставиш сам собі;
- співставлення: порівняння того, що говорили та писали інші, з власними спогадами та записами;
- усне повторення того, що відбулося: людина ставить себе в ситуацію, близьку до тієї, за якої відбулася подія, потім відтворює свої дії[22,с.69].

Основне правило самопізнання - шукати в собі справжнє «Я», а не щось вигадане, винесене з дитячої мрії.

Наступний етап - самоаналіз власних можливостей, особливостей, і на основі його - вироблення адекватної (реальної, не завищеної і не заниженої) самооцінки. Це дуже важливий етап, тому що людина дуже часто приймає бажане за дійсне, і може навіть зіпсувати собі життя, витрачаючи його не на ті речі.

При самоаналізі власної поведінки найголовніше - практичні результати діяльності: що зроблено, чи можливо було зробити більше і краще, що цьому перешкодило в мені самому, у чому провина інших? Практичними результатами можуть бути й отримані знання, вироблені вміння, збагачений життєвий досвід, нові дружні зв'язки, зроблені для людей добрі справи. Тут використовується низка правил:

1. Дивіться на себе чесними очима, самокритично себе оцінюйте, аналізуйте свої вчинки і дії.
2. Звикайте регулярно аналізувати свої успіхи і невдачі в житті.
3. Порівнюйте себе з іншими.
4. У розмовах з іншими намагайтеся виявити їх погляди на вашу поведінку, вчинки.
5. У судженні про нас наші недруги ближчі до істини, ніж наші друзі й ми самі.
6. Не піддавайтесь слабкості, коли хочеться слухати про себе тільки приємне, адже вдосконалювати себе можна тільки тоді, коли ви знаєте, що саме вам потрібно поліпшити [22,с.76].

Після етапів самопізнання і самооцінювання у самовихованні особистості відбувається дуже важливий етап - ціле покладання, або визначення основних цілей самовиховання. Перш за все, слід поставити перед собою основні життєві цілі (стратегічні), а поряд з ними - цілі менш масштабні, підпорядковані основним. їх потрібно глибоко усвідомити, а потім проаналізувати власні можливості і об'єктивні

умови. Мистецтво жити полягає не тільки в тому, щоб враховувати свою індивідуальність, але й у тому, щоб співвідносити свої життєві цілі, плани й бажання зі своїми особливостями, щоб розкрити і ході життя в собі нові якості, розвинути нові здібності.

Життєвий замисел, наповнюючись змістом, переростає у життєву програму. У ній вибудовується послідовність життєвих дій, спрямованих на досягнення життєвих цілей, вимальовуються проміжні етапи і періоди, передбачається набуття необхідних засобів, створення умов, як зовнішніх, матеріальних, так і внутрішніх, психологічних, інтелектуальних, емоційно-вольових. Життєва програма має включати в себе набагато більше, аніж тільки забезпечення прожиття і задоволення честолобства. Планувати своє життя - значить просто вирішувати, якою людиною ми хочемо стати, що можливе для нас, а не для когось іншого.

Створену програму людина втілює у життя. Проте, як показує досвід і свідчить наука, не кожна людина стає активним творцем, суб'єктом власного життя. Навіть коли вихідні можливості є оптимальними, людина не завжди стає активним творцем свого життя. Іноді молода людина отримує так багато, що це закриває для неї перспективи власного розвитку, позбавляє мотивації досягнень.

Важливе значення у реалізації життєвих планів відіграє життєва стратегія - принципова, така, що реалізується в різних життєвих умовах здатність особистості до поєднання власної індивідуальності з умовами життя, до відтворення її розвитку [2,с.167]. Життєва позиція особистості знаходить відображення у життєвій стратегії, сутність якої - розв'язання життєвих проблем відповідно до власних принципів. У найбільш загальному розумінні життєва стратегія може бути активною або пасивною. Якщо стратегія активна, людина намагається завжди створити собі необхідні умови для досягнення мети; готова долати перешкоди, прагне нового.

Людина пасивної стратегії схильна до визначеності, впорядкованості, розміреності життя. Вона отримує задоволення від виконання обов'язку і не заглядає у далеке майбутнє.

Стратегія життя часто складається стихійно. А могла б бути більш оптимальною, якби людина враховувала свої індивідуальні особливості, планувала своє життя.

Тому дуже важливим є питання творчості життя (життєтворчості). При всій здатності зовнішніх умов людина створює їх сама: використовує або не використовує власні якості, ситуації, розраховує власні можливості, обирає відповідні засоби. Кожна людина має таке життя, яке побудувала сама.

У змісті самовиховання найчастіше виділяють такі аспекти (напрями):

- розумове самовиховання (розвиток розумових здібностей і пізнавальних інтересів);
- моральне самовиховання (удосконалення моральних якостей);
- фізичне самовдосконалення (те, що стосується фізичного стану та самопочуття людини);
- естетичне самовиховання (розвиток естетичного смаку);
- трудове самовиховання (розвиток трудових навичок);
- професійне самовиховання (удосконалення і розвиток тих рис особистості, знань і вмінь, які необхідні для певної професії);
- вольове самовиховання (все, що стосується емоційно-вольової сфери);
- комплексне самовиховання (у кількох напрямках одночасно).

Як правило, людина вдосконалює себе у кількох напрямках, однак слід пам'ятати, що:

- водночас неможливо удосконалювати всі сторони нашої особистості;

- в організації самовиховання потрібні система і послідовність;
- необхідно обрати відповідний темп самовиховання.

Після того, як проаналізовані якості власної особистості, поставлені головні життєві цілі, слід розробити план самовиховання. 1, нарешті, визначити методи виконання завдань. Майже всі видатні люди минулого мали свої програми самовиховання і жили відповідно до них. Ось який алгоритм складання плану самовиховання пропонує відомий чеський психолог І.Томан [70]:

1. На основі аналізу власної особистості уточнити свої цілі.
2. Визначити цілі, які мають першорядне значення.
3. Проаналізувати визначені цілі з точки зору їх відповідності вашим можливостям, кваліфікації, здібностям, бюджету часу.
4. Визначити послідовність роботи, методи, які будете використовувати для реалізації мети.
5. Всі завдання розділіть на етапи і визначте термін виконання кожного з них.
6. Виконання проміжних етапів контролюйте.
7. Розв'язавши будь-яке завдання, проведіть аналіз і визначте, що ви робили добре, а що погано.

Найважливішим етапом самовиховання є етап реалізації плану самовиховання.

Для того, щоб виконати план, треба його насамперед добре обдумати, окремі моменти розписати в деталях. До виконання плану треба приступати якнайшвидше, щоб у стані ентузіазму, який охоплює людину спочатку, виконати якомога більший обсяг роботи. Систематичне виконання невеличких часткових завдань, підпорядкованих головному, підтримає віру в свої сили [70,с.96].

Які ж методи слід використовувати в роботі над собою?

До найпоширеніших методів самовиховання належать:

- самозобов'язання;

- самопереконання;
- самонавіювання;
- самозаохочення;
- самопокарання;
- самокритика;
- самопідбадьорювання;
- самопримушення;
- самонаказ;
- самопривчання;
- самоконтроль і самооцінка;
- самозвіт;
- самообмеження, самовідмова;
- самовідлучення.

За результатами вивчення щоденників, творів підлітків-делінквентів узагальнений портрет підлітка, що успішно сам себе виховує виглядає так:

- достатні інтелектуальні здібності (розвинені різні види мислення, особливе творче мислення, розвинена пам'ять, уява);
- гуманістична спрямованість особистості підлітка та висока особистісна культура;
- самоповага, почуття власної цінності і неповторності, відповідальність за власне життя;
- усвідомлення своєї індивідуальності і вміння її адекватно виразити (імідж), достатній рівень естетичної культури та здоровий спосіб життя;
- громадська активність у різних видах діяльності, повага і прихильність до національних цінностей;
- достатній рівень комунікативності, здібність до саморегуляції;
- володіння інформаційними технологіями.

Результати самовиховання - це вдосконалена особистість, ті чи інші риси характеру, це більш оптимально, творчо налагоджене життя.

Звичайно, що це ідеальна модель самовдосконалення і самовиховання особистості, котра на практиці може зазнати певного коригування, однак все залежить від правильно визначених організаційно-педагогічних умов активізації процесу самовиховання особливо у підлітків-делінквентів, які мають досить складні психологічні характеристики.

У ході дослідження нами були визначені такі організаційно-педагогічні умови, які склалися у відповідну педагогічну систему самовиховання підлітків-деліквентів:

- розширення ціннісно-мотиваційного поля підлітків шляхом актуалізації цінностей самовиховання;
- збагачення змісту виховної і колекційної роботи;
- запровадження інтерактивно-рефлексивних форм, методів і засобів самовиховання;
- формування досвіду самовиховної діяльності підлітків шляхом створення автопортретів, ведення щоденників самовдосконалення, виконання програм життєтворчості.

Під час реалізації організаційно-педагогічних умов активізації процесу самовиховання підлітків-делінквентів ми намагалися дотримуватися у своїй роботі поступового виконання таких завдань:

- викликати у підлітків інтерес до процесу самовиховання;
- посилити мотивацію самовиховної діяльності і забезпечити її перехід в мотивацію самовиховної активності;
- довести до учасників експерименту знання про зміст і методику самовиховання.

На початковому етапі роботи використовувалися цікаві факти, приклади з психології, літератури, історії. Щоб посилити інтерес підлітків до самовиховання, їх віру в свої можливості, ми звертали до історій життя видатних особистостей, до умов їх виховання і розвитку. Акцентували увагу на тому, що більшість з цих людей зуміли досягти

досконалості завдяки наполегливій, систематичній роботі над собою. При цьому враховували те, що у кожного є свій природний ритм саморозвитку і людину неможливо змусити бути такою, якою вона бути не хоче.

Для формування навичок самоспостереження підліткам було запропоновано використовувати такі прийоми: само опитування, спогад, само анкетування, зіставлення, уявне повторення того, що відбулося.

Великий інтерес у підлітків викликало обговорення проблем іміджу людини як зовнішнього вираження індивідуальності особистості. Це була воістину кропітка робота підлітків над собою, які встигли засвоїти імідж хулігана, відторгнутого, аутсайдера, неформального лідера підліткового угруповання тощо.

Отже, педагогічна модель активізації самовиховання підлітків-делінквентів мала успішне запровадження і потребує більш широкого використання у практиці корекції девіантної поведінки неповнолітніх.

2.3. Аналіз дослідно-експериментальної роботи з активізації самовиховання підлітків-делінквентів

Вихідним теоретичним припущенням щодо забезпечення активізації процесу самовиховання підлітків-делінквентів було положення про необхідність розвитку у підлітків самовиховної активності в навчально-виховному процесі. Підводячи підсумки дослідницької роботи, ми можемо стверджувати, що запропоновані нами організаційно-педагогічні умови забезпечують ефективний розвиток самовиховної активності підлітків і таким чином активізують процес їх самовиховання.

Дослідно-експериментальна робота з організації самовиховання підлітків-делінквентів проводилася в загальноосвітніх закладах I-III

рівнів акредитації Тарасівській ЗОШ, Раденській ЗОШ Олешківського району Херсонської області.

Дослідно-експериментальна робота проводилася з дозволу районного відділу народної освіти, районного відділу внутрішніх справ та зі згоди учнів цих навчальних закладів і їх батьків.

Дослідно-експериментальна робота з організації самовиховання підлітків-делінквентів здійснювалася у межах двох взаємопов'язаних і взаємообумовлених етапів дослідження.

Перший етап - науково-теоретичний, який дав змогу обґрунтувати сутність організації самовиховання підлітків-делінквентів, скласти необхідні угоди про співпрацю з відділом народної освіти, відділом внутрішніх справ та загальноосвітніми закладами, які приймали участь у експериментальній роботі. Також були обґрунтовані на теоретичному рівні організаційно-педагогічні умови організації самовиховання підлітків-делінквентів.

Другий етап — дослідно-експериментальний, який в свою чергу, складався з двох взаємообумовлених етапів як його власних підструктур.

На першому етапі дослідно-експериментальної роботи передбачувалося:

- відбір та відпрацювання конкретних методик самовиховання підлітків з поведінкою, що відхиляється від загальноприйнятих норм;
- проведення пілотажного обстеження респондентів та отримання необхідної інформації про тих підлітків, які скоїли злочини і понесли за це адміністративну відповідальність (мілкі крадіжки чужого майна, металобрухту, бійки з нанесенням незначних фізичних ушкоджень, розповсюдження заборонених хімічних речовин тощо) та знаходяться на обліку у відділі кримінальної міліції у справах неповнолітніх;
- розробка спеціальної програми організації самовиховання саме з цими підлітками.

Завданням констатувального етапу дослідження передбачалося:

1. Виявлення зовнішніх та внутрішніх чинників, які впливають на активізацію процесу самовиховання підлітків-делінквентів.

2. Аналіз стану самовиховання підлітків-делінквентів в традиційній практиці, а саме:

- визначення сформованості цілей і мотивів самовдосконалення;
- аналіз рівня цілеспрямованості мети.

3. Виявлення організаційно-педагогічних умов, які забезпечують активізацію самовиховання.

4. Створення теоретичної педагогічної моделі активізації процесу самовиховання.

За результатами анкетування до чинників впливу були віднесені:

- характер ціннісних орієнтацій підлітків-делінквентів;
- спрямованість їх внутрішньої позиції на самовиховання; рівень сформованості мотивів та потреб самовдосконалення;
- розвиток самосвідомості особистості, що виявляється в суб'єктності;
- риси характеру особистості;
- індивідуальні психологічні особливості.

Другий етап дослідно-експериментальної роботи - впровадження у роботу з підлітками-делінквентами педагогічної моделі активізації їх самовиховання:

- проведення групових та індивідуальних психокорекційних занять з підлітками-делінквентами;
- проведення тренінгів, ігор;
- організація роботи клубу «Школа самовиховання»;
- діагностування учасників експерименту на констатувальному та формуальному етапах;
- порівняння показників у контрольних і експериментальних групах.

Основними методами дослідження були: спостереження, опитування, анкетування, статистичні методи обчислення. Вся дослідно-експериментальна робота проводилася з вересня 2019 року до квітня 2020 року.

Зміст процесуальної структури кожного з етапів був таким:

1. Визначення загальноосвітніх закладів, які б брали участь у експерименті. У якості реципієнтів були обрані учні 8-9 класів сільських загальноосвітніх шкіл Олешківського району Херсонської області у кількості 248 респондентів. Після вивчення соціальним педагогом особових справ учнів, виявилось, що серед загальної кількості учасників експерименту 75 - це діти-девіанти, а 21 з них мають порушення норм поведінки, які передбачають адміністративне покарання. Саме ці свідчення нам підтвердили співробітники відділу кримінальної міліції у справах неповнолітніх.
2. Проведення пілотажного обстеження з підлітками- делінквентами з метою визначення рівня вихованості і готовності до самозмін.
3. Визначення програми діяльності шкільного соціального педагога з підлітками-делінквентами, які погодилися прийняти участь у експерименті. Таких виявилось 18 осіб.

Робота з досліджуваними проводилася в природних для них умовах — в процесі їх перебування в школі. Умови проведення дослідження відповідали вимогам етичності, коректності з боку експериментатора та зацікавленості, добровільності, позитивного ставлення до експериментальної роботи з боку неповнолітніх, їх батьків та педагогічних колективів шкіл.

Завдяки пілотажному обстеженню було створено контрольну та експериментальну групу. До контрольної увійшли 9 підлітків-делінквентів, які навчаються у Раденській ЗОШ; до експериментальної групи увійшли 9 підлітків-делінквентів, що навчаються у Тарасівській ЗОШ.

З контрольною групою проводилася традиційна виховна робота, в якій брав участь шкільний соціальний педагог - бесіди з підлітками, бесіди з їхніми батьками, проведення лекцій на нормативну тематику.

З експериментальними групами проводилася виховна робота, яку також очолював шкільний соціальний педагог, однак вона спиралася на спеціально створені організаційно-педагогічні умови і носила комплексний характер.

Дослідно-експериментальна робота зорієнтувала нас на вирішення таких дослідницьких завдань:

апробувати психокорекційні заходи впливу на підлітків-делінквентів з традиційними формами виховної роботи - проведення групових тренінгів, індивідуальних психокорекційних занять, участь підлітків у роботі клубу «Школа самовиховання», залучення їх до активної діяльності за інтересами, організація їхнього дозвілля;

проаналізувати психокорекційний вплив заходів на зміну самосвідомості підлітків;

дослідити динаміку позитивних змін у поведінці підлітків-делінквентів.

На самому початку дослідно-експериментальної роботи було проведено тестування і в контрольних, і в експериментальних групах, яке показало рівень готовності учасників експерименту до самовиховання і самовдосконалення.

Протягом восьми наступних місяців респонденти експериментальної групи займалися самовихованням за створеною моделлю під наглядом шкільного соціального педагога, дотримуючись усіх необхідних вимог та умов. Уже через три місяці роботи програми нами було підмічено, що 6 з 9 респондентів експериментальної групи самостійно обрали собі спортивну секцію для занять - двоє волейбол, а четверо стали відвідувати заняття з гирьового спорту. Про питання проведеного проміжного тестування вони відповіли, що бажають

удосконалити свої фізичні можливості, бо обрали для себе здоровий спосіб життя.

Інші троє підлітків-делінквентів записалися до художнього гуртка, де один з задоволенням став займатися гончарною справою, а двоє - різанням по дереву. Вони також мотивували свій вибір тим, що це виявилось цікавою справою, яка може знадобитися і в подальшому дорослому житті.

Об'єднані у одну групу, експериментальні піддослідні підлітки з задоволенням відвідували групові заняття з організації самовиховання, тренінги, приймали активну участь в іграх; 8 з 9 з великим бажанням вели щоденник самовиховання, куди заносили усі свої особисті досягнення, розповідали відверто про невдачі, прагнучи змінити своє життя, деякі риси свого характеру.

З деякими труднощами відбувалася індивідуальна робота з респондентами. Спочатку хлопці не довіряли соціальному педагогу, соромилися відверто говорити про самозміни, не казали правди про виконання тих чи інших пунктів програми самовдосконалення. Так згодом все ж вдалося викликати у них довіру, довести, що соціальний педагог - це дорослий друг, який може допомогти, порадити, зрозуміти.

У контрольних групах респонденти не відвідували групових занять з психокорекції, не займалися з ними й індивідуально. Однак з ними було проведено низку групових бесід на нормативно-правову тематику з залученням співробітника районного відділу кримінальної міліції у справах неповнолітніх та за допомогою класних керівників, які раз на місяць проводили бесіду про поведінку. На проміжному тестуванні 1 підліток з 9 відповів, що вирішив зайнятися само змінами і звернувся за допомогою до шкільного соціального педагога з проханням допомогти йому у складанні програми самозміни, яку всім підліткам запропонували скласти з самого початку проведення експерименту, однак ніхто з них не виявив одразу бажання зробити це.

Підлітки експериментальної групи за час проведення експерименту знайшли собі нових друзів, покинувши ті компанії неповнолітніх та юнаків, в яких до цього проводили свій вільний час, в контрольних групах такого не спостерігалось, всі підлітки продовжували дружити зі старими друзями, ніхто з них не став займатися спортом, не обрав собі улюбленого заняття.

Необхідно сказати про те, що підлітки експериментальної групи дещо змінили і своє ставлення до навчання. Вони стали більш уважними на уроках, стали прикладати більше зусиль для підготовки домашнього завдання. Двоє з дев'яти на проміжному тестуванні заявили, що вирішили значно покращити свої навчальні показники, бо вирішили вступати до вищих навчальних закладів - Херсонського морського інституту та Херсонської сільськогосподарської академії. Інші підлітки експериментальної групи про свої професійні уподобання не висловлювалися, однак зазначали, що мають наміри «десь» після закінчення школи продовжувати своє навчання.

З підлітками контрольної групи таких змін не спостерігалось. Вони продовжували вчитися абияк, потай займалися палінням, у вільний час намагалися зникнути з очей дорослих у «своїх компаніях», пропускати заняття, мотивуючи це якимись хворобами чи допомогою батькам по господарству.

Підлітки експериментальної групи наприкінці експериментальної роботи за допомогою шкільного соціального педагога склали «Життєву програму» з дотриманням усіх необхідних правил:

- формулювання своїх бажань у позитивних термінах;
- уявлення своїх бажань та їх результати максимально конкретно;
- продумування, що у реалізації бажань залежить від самого підлітка, а що від зовнішніх чинників;
- впевненість у тому, що особисті бажання не завдадуть шкоди іншим людям.

Спочатку свої бажання вони зробили у формі малюнків та ілюстрацій, потім вони описали свій ідеальний день через 10 років (справа, якою займаються, розпорядок робочого дня, оточення).

За підсумками експериментальної роботи виділено чотири групи причин, які перешкождали успішному розв'язанню проблеми самовдосконалення підлітків-делінквентів з контрольної групи:

1. Мотиваційні причини, які пов'язані з тим, що підлітками цієї групи недооцінюється роль самовиховання в їх розвитку, воно не сприймається як особистісна цінність.

2. Інформаційні причини. Це недостатня обізнаність підлітків з основними напрямками самовиховної діяльності та методами її здійснення.

3. Організаційні причини - це невідповідність організаційних форм і методів колекційної роботи інтересам підлітків, недостатнє використання інтерактивних, рефлексивних, творчих форм виховної роботи, обмежений самостійний вибір змісту і напрямів самовиховання.

4. Психологічні причини зумовлюються недостатньою сформованістю суб'єкт-суб'єктних стосунків у корекційному процесі та недостатньою готовністю соціальних педагогів до здійснення корекційної роботи.

У ході проведення експериментальної роботи нами були отримані позитивні результати виховного і психокорекційного впливів на особистість піддослідних.

Найбільші зміни відбулися в експериментальних групах за такими показниками, як «Чого я досяг сам», «Створення особистісного портрету», «Вміння аналізувати свою прагнення і бажання». Зниження показників цих шкал свідчить про те, що учасники експерименту позитивно налаштовані на контакт з іншими, прагнуть до самовдосконалення, намагаються реально оцінювати себе і свою

поведінку, тобто у них формується позитивне ставлення до самозміни та самовдосконалення.

ВИСНОВКИ

На сьогодні усвідомлення проблеми самовиховання особистості базується на ідеях усвідомленості особистістю своєї життєтворчості, зокрема здатності до актуалізації, самоорганізації і саморегуляції власного розвитку. Одночасно самовиховання і науковцями, і практиками розглядається не лише як виняткова система специфічних методів і прийомів самовдосконалення, але і як організація способу життя людини з метою досягнення високого рівня особистісного розвитку. Важливим чинником ефективності самовиховання однозначно вважається систематична активізація.

Проблема самовиховання підлітків-делінквентів мало вивчена у вітчизняній науці, тому саме ця категорія неповнолітніх була обрана для дослідження сільським соціальним педагогом.

У ході дослідження виявлено об'єктивні передумови активізації самовиховання підлітків-делінквентів, що дозволило сформулювати організаційно-педагогічні умови успішної організації процесу їх самовиховання.

Нами було встановлено, що активізація самовиховання підлітків-делінквентів буде забезпечена в результаті цілеспрямованого і систематичного розвитку їх самовиховної активності. Саме це положення лягло в основу створення педагогічної моделі організації самовиховання підлітків-делінквентів, яка відображена у методичних рекомендаціях для соціальних педагогів, які працюють з цією категорією неповнолітніх.

Обґрунтовано, що необхідними організаційно-педагогічними умовами активізації процесу самовиховання підлітків-делінквентів є: розширення ціннісно-мотиваційного поля підлітків шляхом актуалізації цінностей самовиховання, збагачення змісту виховної і колекційної роботи, запровадження інтерактивно-рефлексивних форм, методів і

засобів самовиховання, формування досвіду самовиховної діяльності підлітків шляхом створення автопортретів, ведення щоденників самовдосконалення, виконання програм життєтворчості.

За результатами констатувального експерименту була розроблена модель активізації самовиховання підлітків-делінквентів, яка відображає розвиток самовиховної активності підлітка-делінквента.

Необхідно констатувати, що особливо ефективним методом активізації самовиховання підлітків-делінквентів виявилось створення ними програм життєтворчості, оскільки саме цей вид роботи активізує мотиваційну та рефлексивну сфери підлітків, сприяє усвідомленню себе суб'єктом особистісного розвитку.

Одержані результати формувального експерименту підтвердили ефективність визначених організаційно-педагогічних умов активізації процесу самовиховання підлітків-делінквентів, засвідчили позитивну динаміку розвитку їх самовиховної активності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Абульханова-Славская К.А. Деятельность и психология личности.- М., 1980.-334 с.
2. Абульханова-Славская К.А. Стратегия жизни.- М.: Мысль, 1991.- 299 с.
3. Агафонов Т.И. Самоприказ в процессе саморегуляции поведения подростков // Проблемы управления процессами восприятия.- М., 1971.- 187 с.
4. Арет А.Я., Рувинский Л.И. Самовоспитание школьников.- М.: Педагогика, 1976.-155 с.
5. Батрак И.Е. На пути становления личности.- М., 1986.-112 с.
6. Бердяев Н.А. Самовоспитание. Опыт философской автобиографии.- М., 1990.-336 с.
7. Бернс Р. Развитие «Я»-концепции и воспитание.- М., 1986.- 420 с.
8. Бех І.Д. Від волі до особистості.-К.: Україна-Віта, 1995.-202 с.
9. Бех І.Д. Особистісно орієнтоване виховання.-К.:ІЗМН, 1998.- 204 с.
10. Блекки Д.С. Самовоспитание умственное, физическое и нравственное.- СПб, 1991.-128 с.
11. Бондаревский В.Б. Беседы о самовоспитании.- М.: Просвещение , 1976.-127 с.
12. Ващенко Г. Виховання волі і характеру.- Лондон: Видавництво спілки української молоді, 1992.-93 с.
13. Воспитание социально активной личности. История, теория, практика.- Рязань, 1990.-224 с.
14. Выготский Л.С. Психология подростка.- М., 1991.-178 с.
15. Гаджиева Н.М. Основы самосовершенствования: Тренинг самосознания.- Екатеринбург, 1998.-144 с.

16. Гегель Г.В.Ф. Энциклопедия философских наук.- М., 1997.- Т.3.- 465 с.
17. Гончаренко С.У. Український педагогічний словник.-К.,-376 с.
18. Головатый Н.Ф. Социология молодёжи.- К., 1999.-224 с.
19. Гримак Л.П. Общение с собой: Начала психологии активности.- М., 1991.-320 с.
20. Гришин Д.М., Колдунов Я.И. Руководство самовоспитанием школьников. В помощь классному руководителю и воспитателю.- М., 1975.-176 с.
21. Данилова В.Л. Как стать собой.- Харьков, 1994.-99 с.
22. Донцов И.А. Самовоспитание личности: философско-этические проблемы.- М., 1984.-285 с.
23. Елканов С.Б. Основы профессионального самовоспитания будущего учителя.- М., 1989.-189 с.
24. Карпенчук С.Г. Самовиховання особистості: Науково- методичний посібник/Інститут змісту і методів навчання.-К.,-214 с.
25. Косенко О.А. Самовиховання особистості. Програма спецкурсу.- Харків, 1993.-19 с.
26. Ковалёв С.М. Воспитание и самовоспитание.-М., 1986.-287 с.
27. Коменский Я.А., Локк Д., Руссо Ж.-Ж., Песталоцци И.Г. Педагогическое наследие.- М., 1985.
28. Кон И.С. В поисках себя: Личность и её самосознание.- М., 1984.- 335 с.
29. Кон И.С. Психология юношеского возраста.- М., 1979.-175 с.
30. Концепція виховання дітей та молоді у національній системі освіти. Інформаційний збірник Міністерства освіти України, №13.-С.2-14
31. Концепція національного виховання // Рідна школа.-1995.- №6.- С.18-25.
32. Кочетов А.И. Как заниматься самовоспитанием.- Минск, 1991.- 278с.

33. Кочетов А.И. Организация самовоспитания школьников.- Минск, 1991.-282 с.
34. Кочетов А.И. Педагогические основы самовоспитания.- М.-81 с.
35. Куликова Л.Н. Воспитать себя.- М., 1991.-143 с.
36. Клейберг Ю.А. Психология девиантного поведения: Учебное пособие для вузов.- М., 2001.-260 с.
37. Леббок Д. Самовоспитание и умение жить.- СПб, 1991.-141 с.
38. Леонтьев Л.Н. Деятельность. Сознание. Личность.- М. -30 с.
39. Макаренко А.С. Методика організації виховного процесу.- Твори в 7 Т.-Т.5.-К., 1954.-345 с.
40. Маслоу А. Самоактуализация. Психология личности.- М., 1982.- С.108-117.
41. Матюшкова Т.П. Самовоспитание как фактор духовного развития личности в свободное время.- М., 1983.-143 с.
42. Макарычева І .И. Коррекция девиантного поведения. Тренинги для подростков и их родителей.- СПб.: Речь,2007.-368.
43. Методология и методика исследования проблемы самовоспитания. - Рязань, 1978.-144 с.
44. Національна доктрина розвитку освіти України у ХХІ столітті// Освіта України.-2001.-№29.-С.4-6.
45. Національна програма виховання дітей та учнівської молоді в Україні// Освіта.-№3.-2004.-С.6-10.
46. Оржеховська В.М. та ін. Посібник з самовиховання.- К.:ІЗМН, 1996.-192 с.
47. Орлов Ю.М. Самопознание и самовоспитание характера.- М., 1987.-224 с.
48. Осипов П.Н. Диагностика самовоспитания учащихся: Методические рекомендации.- М., 1991.-152 с.
49. Педагогическая энциклопедия под ред. И.Каирова, Ф.Петрова.- М., 1966.-Т.3.-786 с.

50. Пейо К. Самовоспитание воли.- СПб., 1898.-212 с.
51. Пекелис В.Д. Як знайти себе.- К., 1991-174 с.
52. Подоляк Я.В. Методы самовоспитания.- Харьков, 1977.-123 с.
53. Психологія і педагогіка життєтворчості: Навчально-методичний посібник за ред.. Л.В.Сохань, І.Г.Єрмакова, В.О.Тихоновича.- К., 1996.-792 с.
54. Психологія самоактивності учнів у виховному процесі за ред.. М.Й.Боришевського.- К., 1998.-192 с.
55. Психологічний словник за ред.. В.І.Войтка.- К., 1982.-216 с.
56. Раковская О.А. Социальные ориентиры молодёжи: традиции, проблемы, перспективы.- М., 1993.-265 с.
57. Романовский А.Г. Самопрограммирование личности на успех: Учебно-методическое пособие.- Х., 2002.-65 с.
58. Романовский А.Г. Саморазвитие личности и механизмы её самоактуализации.- Харьков, 2002.-75 с.
59. Рувинский Л.И. Нравственное воспитание подростков.- М., 1977.-55 с.
60. Рувинский Л.И., Соловьёва А.Е. Психология самовоспитания. Учебное пособие для вузов.- М., 1982.-143 с.
61. Рувинский Л.И. Самовоспитание личности.- М., 1984.-140 с.
62. Селевко Г.К. Самосовершенствование личности: Методическое пособие по преподаванию курса.- М., 2000.-128 с.
63. Скворода Г. Литературные произведения.- К., 1972.-432 с.
64. Смайльс С. Саморазвитие: умственное, нравственное и практическое.-СПб, 1890.-321 с.
65. Соболева Н.И. Мироззрение и жизненный выбор личности.- К., 1989.-120 с.
66. Спиркин А.Г. Сознание и самосознание.- М., 1972.-303 с.
67. Столин В.В. Самосознание личности.- М., 1983.-286 с.

68. Сухомлинський В.О. Виховання й самовиховання. Вибрані твори в 5 Т.-Т.5.-К., 1977.-436 с.
69. Тайчинов Т.М. Воспитание и самовоспитание школьников.- М., 1982 .-160 с.
70. Томан І. Як удосконалювати самого себе.- К., 1984.-240 с.
71. Ушинский К.Д. О значении цели в жизни.- М., 1953.-355 с.
72. Франкл В. Человек в поисках смысла.- М., 1990.-368 с.
73. Яковлева Е.Л. Эмоциональные механизмы личностного и творческого развития// Вопросы психологии.-1997.-№4.- С. 16-19.

ДОДАТКИ

Додаток А

Додаток 1

КОДЕКС АКАДЕМІЧНОЇ ДОБРОЧЕСНОСТІ
ЗДОБУВАЧА ВИЩОЇ ОСВІТИ ХЕРСОНЬСЬКОГО
ДЕРЖАВНОГО УНІВЕРСИТЕТУ

Я, Григорова Анна Андрівна
учасниця(ця) освітнього процесу Херсонського державного університету, УСВІДОМЛЮЮ, що академічна доброчесність – це фундаментальна етична цінність усієї академічної спільноти світу.

ЗАЯВЛЯЮ, що у своїй освітній і науковій діяльності **ЗОБОВ'ЯЗУЮСЯ**

- дотримуватися:

- вимог законодавства України та внутрішніх нормативних документів університету, зокрема Статуту Університету;
- принципів та правил академічної доброчесності;
- культурної толерантності до академічного плагіату;
- моральних норм та правил етичної поведінки;
- толерантного ставлення до інших;
- дотримуватися високого рівня культури спілкування;

- надавати згоду на:

- безпосередню перевірку курсових, кваліфікаційних робіт тощо на ознаки наявності академічного плагіату та доповненого спеціалізованих програмних продуктів;
- оброблення, збереження й розміщення кваліфікаційних робіт у відкритому доступі в інституційному репозитарії;
- використання робіт для перевірки на ознаки наявності академічного плагіату в інших роботах виключно з метою виявлення можливих ознак академічного плагіату;

- самостійно планувати навчальні завдання, завдання поточного й підсумкового контролю результатів навчання;

- надавати достовірну інформацію щодо результатів власної навчальної (наукової, творчої) діяльності, використаних методик досліджень та джерел інформації;

- не використовувати результати досліджень інших авторів без використання посилання на їхню роботу;

- своєю діяльністю сприяти збереженню та примноженню традицій університету, форсуванню його позитивного іміджу;

- не чинити правопорушень і не сприяти їхньому скоєнню іншими особами;

- підтримувати атмосферу довіри, взаємної відповідальності та співпраці в освітньому середовищі;

- поважати честь, гідність та особисту недоторканність особи, незважаючи на її стать, вік, матеріальний стан, соціальне становище, расову належність, релігійні й політичні переконання;

- не дискримінувати людей на підставі академічного статусу, а також за національною, расовою, статевим чи іншою належністю;

- відповідально ставитися до своїх обов'язків, чесно та сумлінно виконувати необхідні навчальні та науково-дослідницькі завдання;

- уникати виникнення у своїй діяльності конфлікту інтересів, зокрема не використовувати службових і родинних зв'язків з метою отримання нечесної переваги в навчальній, науковій і трудовій діяльності;

- не брати участі в будь-якій діяльності, пов'язаній із обманом, нечесністю, списуванням, фабрикацією;

- не підробляти документи;

- не поширювати неправду та компрометуючу інформацію про інших здобувачів вищої освіти, викладачів і співробітників;

- не отримувати і не пропонувати вишкодрод за несправедливе отримання будь-яких переваг або здійснення впливу на зміну отриманої академічної оцінки;

- не залучувати й не провадити агресії та насильства проти інших, сексуальні домагання;

- не завдавати шкоди матеріальним цінностям, матеріально-технічній базі університету та особистій власності інших студентів та/або працівників;

- не використовувати без дозволу ректорату (деканату) символіки університету в закладах, не пов'язаних з діяльністю університету;

- не здійснювати і не заохочувати будь-яких спроб, спрямованих на те, щоб за допомогою нечесних і негідних методів досягти власних корисних цілей;

- не надавати загрози власному здоров'ю або безпеці інших студентів та/або працівників.

УСВІДОМЛЮЮ, що відповідно до чинного законодавства у разі недотримання Кодексу академічної доброчесності буду нести академічну та/або інші види відповідальності й до мене можуть бути застосовані заходи дисциплінарного характеру за порушення принципів академічної доброчесності.

09.04.2020
(дата)

[Підпис]
(підпис)

Григорова А.А.
(ім'я, прізвище)